

Uniwersytet w Białymstoku

ROBERT SUSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5227-2743>

r.suski@uwb.edu.pl

Panowanie Marka Aureliusza w „Historia adversus paganos” Orozjusza

The Reign of Marcus Aurelius in “Historia adversus paganos” by Orosius

ABSTRAKT

Orozjusz opisał rządy Marka Aureliusza dokładniej niż innych cesarzy panujących w II i III wieku. W artykule przeanalizowano to, jak Orozjusz buduje narrację o tym cesarzu oraz jak korzystał ze swoich źródeł. Ponadto przytoczono powody, dla których dokładniej opisał panowanie Marka Aureliusza niż rządy innych władców w II i III wieku.

Słowa kluczowe: Marek Aureliusz; Orozjusz; panowanie; cesarz

Panowanie Marka Aureliusza było przełomowe w historii cesarstwa rzymskiego. Przez większość I i II wieku państwo rzymskie cieszyło się pokojem. Wojny – zarówno te zwycięskie, jak i przegrane – toczyły się najczęściej poza granicami państwa lub na jego krańcach. Miraż pokoju załamał się w czasie rządów cesarza-filozofa. Najpierw Rzym toczył kolejną ciężką, choć zwycięską wojnę z Partami, a następnie cesarstwo zostało spustoszone przez epidemię najprawdopodobniej ospy, po czym załamał się system obrony granicy na Dunaju i przez ponad dekadę trwały walki z barbarzyńcami. Co prawda, sam cesarz nie wszczął prześladowania chrześcijan, ale za jego panowania dochodziło do wystąpień przeciwko wyznawcom Chrystusa. Jak łatwo się domyślić, nieszczęścia, które spadały na państwo rzymskie, zwróciły uwagę Orozjusza. W *Historia adversus paganos* przedstawił on teologiczne znaczenie losów ludzkości. W niniejszym artykule przyjrzą się znaczeniu panowania Marka Aureliusza

w dziele Orozjusza oraz przeanalizuję, w jaki sposób budował swoją narrację o tym władcy.

Po pierwsze, można zwrócić uwagę na długość wzmianki Orozjusza o tym władcy. W *Historia adversus paganos* Orozjusza rządowi Marka Aureliusza poświęcono więcej miejsca niż prawie wszystkim innym imperatorom panującym w II i III wieku (do panowania Dioklecjana). Jedynie rządowi Galiena z Walerianem przeznaczono więcej miejsca (zob. tabela 1).

Tabela 1. Długość passusów poświęconych poszczególnym cesarzom w *Historia adversus paganos* Orozjusza

Cesarz	Orozjusz <i>Historia adversus paganos</i>	Aureliusz Wiktor <i>De caesaribus</i>	Eutropiusz <i>Breviarium</i>
Nerwa	71	90	88
Trajan	295	312	405
Hadrian	144	247	171
Antoninus Pius	76	92	137
Marek Aureliusz	389	309	518
Kommodus	114	211	75
Pertinaks i Didiusz Julianus	59 (27 + 32)	127 (56 + 71)	68 (30 + 38)
Septymiusz Sewer	231	800	214
Karakalla	53	128	59
Makrynus	27	52	33
Heliogabal	40	77	48
Aleksander Sewer	59	238	61
Maksymin Trak, cesarze 238 roku i Gordian III	164 (74 + 90)	340 (288 + 52)	164 (99 + 65)
Filip Arab	97	211	50
Decjusz	68	148	41
Trebonianus Gallus + Emilian	83 (57 + 26)	101 (32 + 69)	56 (46 + 10)
Walerian + Galien + cesarze galijscy	551	876 (253 + 623)	194 (159 + 135)
Klaudiusz II + Kwintyllus	76 (53 + 23)	146	115 (86 + 29)
Aurelianus	118	343	290
Tacyt + Florian	29	82	41
Probus	73	192	93
Karus i jego synowie	54	121	199

Źródło: opracowanie własne.

Zainteresowanie Orozjusza panowaniem Marka Aureliusza może być efektem znaczenia tego panowania dla państwa rzymskiego, a nie wynikać ze spojrzenia tego autora na imperatora. Należałoby więc sprawdzić, ile temu panowaniu poświęcili miejsca inni autorzy krótkich prac o historii Rzymu. Biorąc pod uwagę autorów skrótowych dzieł (breviariów) powstałych w IV wieku i traktujących o historii cesarstwa rzymskiego, należy wskazać, że Aureliusz Wiktor poświęca sporo miejsca temu imperatorowi, z tym że większą uwagę przykuwało u niego panowanie Trajana, Septymiusza Sewera czy Aureliana, natomiast o rządach Marka Aureliusza pisał tyle co o panowaniu Maksymina Traka i wydarzeniach z 238 roku. Porównując *De caesaribus* z *Historia adversus paganos*, wyraźnie widać, że panowanie Marka Aureliusza wzbudzało proporcjonalnie większe zainteresowanie. Nic nie wskazuje na to, aby Orozjusz znał pracę Aureliusza Wiktora w przeciwieństwie do *Breviarium* Eutropiusza. Analizując, można dostrzec znaczne podobieństwo do pozycjonowania władców przez Orozjusza. Jak widać, Orozjusz częściowo idzie tutaj za swoim źródłem. Skądinąd taka konstatacja jednak nie do końca jest prawdziwa.

Pisząc o Marku Aureliuszu, Orozjusz zwracał uwagę na inne rzeczy niż Eutropiusz. Narracja tego ostatniego podkreślała znakomite pochodzenie Marka Aureliusza od strony ojca, Numpy Pompiliusza, a ze strony matki – od władców Salletynów¹. Ponadto opowiadał o związkach Marka Aureliusza z Lucjuszem Werusem² oraz o wyprawie przeciwko Partom³. Następnie przedstawił charakter cesarza, podkreślając, że łatwiej było go podziwiać niż chwalić. Zwrócił uwagę także na jego spokój, znajomość filozofii stoickiej, uprawianie filozofii wykształceniem i sposobem życia⁴. Dalej wymienił nauczycieli Marka Aureliusza: Apolo-

¹ Eutrop. 8,9. Według H.W. Birda opowieść u Eutropiusza o pochodzeniu Marka Aureliusza od Numpy pochodzi z *Kaisergeschichte* i przez to wirtualne źródło ta informacja przeszła od Mariusa Maximusa do Eutropiusza (H.W. Bird, *Eutropius: Breviarium*, Liverpool 1993, s. 124). Informacji o królewskim pochodzeniu Marka Aureliusza nie ma jednak u Aureliusza Wiktora (Aur. Vict. Caes. 16,1). Wspomina o tym autor *Historia Augusta*, który powołał się na Mariusa Maximusa (Hist. Aug. M. Aurel. 1,6). Nie da się powiedzieć, w jaki sposób informacja o pochodzeniu Marka Aureliusza od Numpy dotarła do Eutropiusza. Oczywiście ta informacja jest nieprawdziwa. O tym passusie zob. idem, *Eutropius on Numa Pompilius and the Senate*, "The Classical Journal" 1986, vol. 81, s. 243–248. Zob. także analizę passusu w *Historia Augusta* dotyczącego pochodzenia Marka Aureliusza od Numpy Pompiliusza: G.W. Adams, *Marcus Aurelius in the "Historia Augusta" and "Beyond"*, Lanham 2013, s. 58. O pochodzeniu cesarza zob. A.R. Birley, *Marcus Aurelius: A Biography*, London 2000, s. 28–32; idem, *Early Life: Family, Youth and Education*, [w:] *A Companion to Marcus Aurelius*, ed. M. van Ackeren, Blackwell 2012, s. 139; P. Grimal, *Marek Aureliusz*, Warszawa 2020, s. 34–35.

² Eutrop. 8,10.

³ *Ibidem*. O wyprawie Lucjusza Werusa zob. G.W. Bowersock, *Lucius Verus in the Near East*, [w:] *Rome et ses provinces: Hommages à Jean Charles Balty*, eds. C. Evers, A. Tsingarida, Brussels 2001, s. 73–77; M.C. Bishop, *Lucius Verus and the Roman Defence of the East*, Barnsley 2018, s. 99–116.

⁴ Eutrop. 8,11.

niusza z Chalcedonu i Frontona. Eutropiusz chwalił cesarza za hojność, łagodność i rozsądek w zarządzaniu prowincjami, cesarz nie wybijał się pychą⁵. Następnie wspominał o wojnach markomańskich i zarazie Antoninów⁶. Breviarzysta podkreślił, jak cesarz nie chciał finansować wojny z nakładania nowych podatków, w zamian za to wystawiał na licytację sprzęty należące do cesarza, takie jak złote naczynia, kryształowe i porcelanowe puchary należące do żony, jedwabne szaty przetykane złotą nicią oraz ozdoby wykonane z drogich kamieni. Po wojnach markomańskich cesarz odkupił nabyte sprzęty, nie był jednak natarczywy wobec tych, którzy nie chcieli się pozbywać kupionych rzeczy⁷. Co więcej, imperator pozwolił senatorom, aby urządzali uczty równie wystawne, jak sam wystawiał⁸. Sam urządził bardzo wystawne igrzyska, w trakcie których udział brało 100 lwów. Według Eutropiusza dzięki męstwu i łagodności uczynił cesarstwo szczęśliwsze⁹.

W narracji Orozjusza wiele z tych kwestii w ogóle się nie pojawiło. Orozjusz pominął wykształcenie Marka Aureliusza, jego pochodzenie, hojność, sposób zarządzania prowincjami, finansowanie wojny z własnych środków czy wyprawianie igrzysk. O ile dla Eutropiusza Marek Aureliusz był wybitnym władcą, o tyle Orozjusz wybijał w swojej narracji prześladowanie chrześcijan oraz zasługi wyzwawców Chrystusa w pokonaniu Germanów. Faktu, że Orozjusz poświęcił tyle miejsca Markowi Aureliuszowi w siódmej księdze *Historia adversus paganos*, nie można zatem wytłumaczyć wzorowaniem się na przekazie zawartym w *Breviarium* Eutropiusza.

Po drugie, warto zwrócić uwagę na źródła, z których korzystał Orozjusz, pisząc o Marku Aureliuszu. Oczywiście *Breviarium* Eutropiusza nie było jedy-
nym¹⁰. Na szczęście w dużym stopniu można je odtworzyć (zob. tabela 2).

⁵ Eutrop. 8,12.

⁶ *Ibidem*. O zarazie Antoninów zob. J.F. Gilliam, *The Plague under Marcus Aurelius*, "American Journal of Philology" 1961, vol. 82(3), s. 225–251; R.J. Littman, M.L. Littman, *Galen and the Antonine Plague*, "American Journal of Philology" 1973, vol. 94(3), s. 243–255; R.P. Duncan-Jones, *The Impact of the Antonine Plague*, "Journal of Roman Archaeology" 1996, vol. 9, s. 108–136; C. Bruun, *The Antonine Plague and the Third-Century Crisis*, [w:] *Crises and the Roman Empire: Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network, June 2006*, eds. O. Hekster, G. De Kleijn, D. Slootjes, Boston–Leiden 2007, s. 201–217; K. Harper, *Los Rzymu. Klimat, choroby i koniec imperium*, Oświęcim 2021, s. 117–139.

⁷ Eutrop. 8,13.

⁸ Eutrop. 8,14.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Czasami uważa się, że Orozjusz obok *Breviarium* Eutropiusza korzystał z *Kaisergeschichte* postulowanego źródła, które miałoby być inspiracją dla brewiarzystów: *Chronicon* Hieronima czy *Historia Augusta* (A.T. Fear, *Orosius: Seven Books of History against the Pagans*, Liverpool 2010, s. 15). Po pierwsze, trzeba jednak pamiętać, że *Kaisergeschichte* jest dziełem domniemanym. Po drugie, Orozjusz powołał się na Eutropiusza. Po trzecie, Orozjusz czasami wprost lub prawie wprost przepisywał tekst z *Breviarium* Eutropiusza. Po czwarte, Orozjusz czasami powiełał błędy zawarte w *Breviarium* Eutropiusza, które nie pojawiają się w innych brewiarzach. Stąd jest

Tabela 2. Potencjalne źródła Orozjusza w narracji poświęconej panowaniu Marka Aureliusza

Miejsce w <i>Historia adversus Paganos</i>	Potencjalne źródło
15,1 – wstąpienie na tron M. Aureliusza	Eutrop. 8,9; Hier. Chron. p. 204
15,2–3 – wojna na wschodzie	Eutrop. 8,10–11; Hier. Chron. p. 205h, 205k, 205m
15,4 – prześladowanie chrześcijan	Hier. Chron. p. 205c, 205e
15,5–6 – epidemia w cesarstwie	Eutrop. 8,11–13
15,7–11 – wojny markomańskie, cud deszczu	Hier. Chron, p. 206i; Ruf. Hist. Eccl. 5,5
15,12 – śmierć Marka Aureliusza	

Źródło: opracowanie własne.

Z zestawienia w tabeli 2 wynika, że Orozjusz budował swoją narrację na podstawie kilku źródeł, mieszając informacje z nich zaczerpnięte. Dobrym tego przykładem jest informacja o wstąpieniu na tron Marka Aureliusza (zob. tabela 3).

Tabela 3. Porównanie tekstów Eutropiusza, Hieronima i Orozjusza dotyczące wstąpienia na tron Marka Aureliusza

Eutropiusz <i>Breviarium</i> , 8,9	Hieronim <i>Chronicon</i> , p. 171	Orozjusz <i>Historia adversus paganos</i> , 7,15,1
<i>Post hunc imperavit M. Antoninus Verus, haud dubie nobilissimus, quippe cum eius origo paterna a Numa Pompilio, materna a Solentino rege penderet, et cum eo L. Annius Antoninus Verus. Tumque primum Romana res publica duobus aequo iure imperium administrantibus paruit, cum usque ad eum singulos semper habuisset Augustos</i>	<i>Romanorum XIII regnavit: Marcus Antoninus qui et Verus et Lucius Aurelius Commodus anno XVIII mense uno</i>	<i>Anno ab urbe condita DCCCCXI Marcus Antoninus Verus quartus decimus ab Augusto regnum cum Aurelio Commodo fratre suscepit mansitque in eo annis decem et nouem. hi primi rempublicam aequo iure tutati sunt</i>

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać, Orozjusz nie przepisywał passusów ze swoich źródeł, lecz własnymi słowami oddawał treść znaną w danym źródle. Na oddanie tych samych treści używał innych słów. Za Eutropiuszem poinformował czytelnika, że

oczywiste, że dla Orozjusza głównym źródłem dla poznania historii pomiędzy panowaniem Nerwy a Jowiana, oprócz *Chronicon* Hieronima, było *Breviarium* Eutropiusza (M.-P. Arnaud-Lindet, *Orose. Histoires (Contre les païens)*, vol. 1, Paris 1990, s. XXVIII). Na marginesie można zauważyć, że Orozjusz nie wymienia autora, którego można by identyfikować z autorem *Kaisergeschichte*. Orozjusz w *Historia adversus paganos* powołał się na kilkunastu autorów. W tym miejscu trzeba jednak pamiętać, że Orozjusz nie wspominał wszystkich autorów, z prac których korzystał (jak np. *Epitome de caesaribus*).

była to pierwsza sytuacja w państwie rzymskim, gdy współrządziło dwóch cesarzy. Za Hieronimem nazwał Marka Aureliusza czternastym cesarzem po Auguście oraz podał długość panowania cesarza, upraszczając ją, gdyż uwzględnił liczbę lat i pominął liczbę miesięcy. Ponadto użył taką samą formę nazwiska współwładcy Marka Aureliusza. Można zwrócić uwagę na imiona cesarzy zawartych w tym passusie. Szczególnie imię Lucjusza Werusa było mocno przerabiane przez kolejnych autorów łacińskich. U Aureliusza Wiktora nazywany był on poprawnie Lucjuszem Werusem, ale u autora *Epitome de Caesaribus* już był Anniusem Verusem, a u Eutropiusza L. Anniusem Antoninusem Verusem, Verusem Anniusem Antoninusem bądź Verusem Antoninusem¹¹. Forma imienia znana z *Historia adversus paganos* Orozjusza jest różna od tej z Eutropiusza czy innych brewiarzystów. Jest ona skróconą wersją formy znanej z *Chronicon* Hieronima (Aurelius Commodus zamiast Luciusa Aurelius Commodusa). Do napisania tego jednego zdania Orozjusz na pewno zatem wykorzystał dwa różne źródła.

Orozjusz w ten sam sposób zapisał imię Marka Aureliusza co Eutropiusz i Hieronim¹². Zapis Marcus Antoninus Verus nie był wcale powszechny. U Aureliusza Wiktora nazywa się go Aureliusem Antoninusem¹³. U Orozjusza spotykamy się z nietypowymi formami nazwisk cesarzy zaczerpniętymi z *Breviarium* Eutropiusza i niespotykanymi w innych źródłach. Na przykład u obu tych autorów pojawił się Gallus Hostylian, co jest połączeniem nazwisk imperatorów Trebonianusa Gallusa i Hostyliana, który był współwładcą Trebonianusa Gallusa, a zarazem synem jego poprzednika Decjusza¹⁴. Powtarzanie błędnych lub charakterystycznych dla źródła form imion za *Breviarium* Eutropiusza najlepiej pokazuje, że Orozjusz korzystał właśnie z tego źródła. Jest to o tyle istotne, że najczęściej się uważa, iż Eutropiusz – tak jak Aureliusz Wiktor, Festus czy autor *Historia Augusta* – korzystał z wirtualnej *Kaisergeschichte*. Tymczasem u innych autorów, którzy mieli korzystać z *Kaisergeschichte*, takie formy się nie pojawiają. Orozjusz powielał formy charakterystyczne dla Eutropiusza.

Orozjusz najczęściej nie przepisywał wprost źródła, tylko łączył fakty pochodzące z różnych prac. Czasami prowadziło to do błędów. Dobrze pokazuje to opowieść o formowaniu legionów przez Marka Aureliusza. W tabeli 4 znajdują

¹¹ O sposobie oddawania imienia Lucjusza Werusa w łacińskiej historiografii zob. R. Syme, *Emperors and Biography*, Oxford 1971, s. 80.

¹² Zwraca się uwagę, że Orozjusz źle zinterpretował imię cesarza, które odnalazł w *Chronicon* Hieronima. Otóż u Hieronima czytamy *Marcus Antoninus qui et Verus*, co można tłumaczyć jako „Marek Antonius, który także jest nazywany Verus” (tak miał czytać Orozjusz) lub „Marek Antoniusz, który razem z Verusem” (A.T. Fear, *op. cit.*, s. 346). Tyle że forma *Marcus Antoninus Verus* pojawia się w *Breviarium* Eutropiusza i prawdopodobnie za nim przyjął Orozjusz imię cesarza.

¹³ Aur. Vict. Caes. 16,1.

¹⁴ Eutrop. 8,12; Oros. 7,24,1.

się passusy dotyczące tego wydarzenia w *Breviarium* Eutropiusza i *Historia adversus paganos* Orozjusza.

Tabela 4. Porównanie passusów dotyczących pobytu Marka Aureliusza w Carnuntum u Eutropiusza i Orozjusza

Eutropiusz, <i>Breviarium</i> , 8,12–13	Orozjusz, <i>Historia adversus paganos</i> , 7,15,6
<i>Nam eo gravius est factum, quod universi exercitus Romani perierant. Sub hoc enim tantus casus pestilentiae fuit, ut post victoriam Persicam Romae ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copiae languore defecerint. Ingenti ergo labore et moderatione, cum apud Carnuntum iugi triennio perseverasset, bellum Marcomanicum confecit</i>	<i>Exercitum uero Romanum cunctasque legiones per longinqua late hiberna dispositas ita consumptas ferunt, ut Marcomanicum bellum, quod continuo exortum est, non nisi nouo dilectum militum, quem triennio iugiter apud Carnuntum Marcus Antoninus habuit, gestum fuisse referatur</i>

Źródło: opracowanie własne.

Według Eutropiusza z powodu wybuchu zarazy zmarło wielu mieszkańców Rzymu, Italii i prowincji oraz wyginęły prawie wszystkie oddziały wojska. Mimo to po trzyletnim nieustannym pobycie w Carnuntum z ogromnym trudem Marek Aureliusz pokonał Markomanów, Kwadów, Wandalów, Sarmatów i Swebów¹⁵. Tymczasem Orozjusz opisał oplakane skutki epidemii, która spustoszyła prowincję i Italię oraz dotknęła armię. Aby toczyć wojnę z Markomanami, cesarz musiał zarządzić nowy pobór żołnierzy, którego przez trzy lata nieprzerwanie dokonywał w Carnuntum. Orozjusz nie do końca zatem dobrze zapamiętał informacje zaczerpnięte z *Breviarium* Eutropiusza. Zamiast uczynienia Carnuntum kwaterą główną cesarza przez trzy lata, pisał bowiem o dokonywaniu zaciągów przez trzy lata w tym mieście. Podobnych prostych błędów w siódmej księdze *Historia adversus paganos* można znaleźć kilka. Otóż pomylił Konstansa z Konstacjuszem II¹⁶; miejsce, w którym przebywał po abdykacji Maksymian Herkulijski, przypisał jego synowi – Maksencjuszowi¹⁷; prawdopodobnie błędnie interpretując zapis Eutropiusza, uznał, że Pupienus był bratem Balbinusa¹⁸. O ile Eutropiusz pisał o stoczeniu przez Galeriusza bitwy pomiędzy Carrhae i Callinicum, o tyle u Orozjusza czytamy o dwóch bitwach między Rzymianami i Persami oraz o trzeciej, która rozgrywała się między tymi

¹⁵ O tym passusie zob. P. Janiszewski, *Natura w służbie propagandy. Kataklizmy i rzadkie fenomeny w łacińskich breviariach historycznych i w „Historia Augusta”*, [w:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. E. Wipszycka, T. Derda, t. 2, Kraków 1999, s. 28–29.

¹⁶ Oros. 7,29,6.

¹⁷ Oros. 7,28,5.

¹⁸ Oros. 7,19,3.

dwoma mezopotamskimi miastami¹⁹. Paradoksalnie tego typu pomyłki pokazują, że Orozjusz nie był bezmyślnym kopistą, tylko przemyślał skąpe źródła, z których korzystał, próbując znaleźć w nich głębszy sens.

Pomiędzy przekazem Eutropiusza i Orozjusza o zarazie Antoninów istnieje jednak pewna różnica. Eutropiusz nie wspominał o wyludnionych wsiach czy opuszczonych wioskach, polach i miastach, które zamieniły się w rumowiska i lasy, a jedynie o wymarciu znacznej części ludności²⁰. Inspiracją dla Orozjusza nie mogła być również *Historia Ecclesiastica* Rufina, ten wspominał bowiem o spustoszeniu przez epidemię wielu prowincji i właśnie z tego powodu problemy były w Rzymie²¹. Świadcstwo *Epitome de caesaribus* też jest bardziej lakoniczne niż Orozjusza. Podobnie w innych źródłach brak jest takiego opisu. W tej sytuacji istnieją dwie możliwości: albo Orozjusz korzystał z niezachowanego do naszych czasów źródła, albo ubarwił swój przekaz, tworząc bardzo plastyczny opis na podstawie lakonicznych źródeł. Autor *Historia adversus paganos* nie dodaje faktów, a jedynie bardziej podkreśla skutki epidemii. Skoro Eutropiusz pisał o wymarciu dużej części ludności, to przecież naturalną tego konsekwencją powinny być opuszczone wioski i pola. Pamiętajmy, że Orozjusz zazwyczaj nie kopiował swoich źródeł, nie przepisywał ich wprost. Być może więc jedynie wyolbrzymił ten przekaz²². W tym miejscu nie można jednoznacznie wskazać, która z tych dwóch hipotez jest bardziej prawdopodobna.

Mimo to narracja dotycząca Marka Aureliusza u Orozjusza wyraźnie pokazuje, że mógł on korzystać przy jej sporządzaniu z niezachowanych do naszych czasów źródeł²³. Świadczy o tym opis kampanii na wschodzie Lucjusza Werusa. Według Eutropiusza Werus Antoninus (czyli Lucjusz Werus) prowadził działania w Antiochii i Armenii, a następnie zdobył Seleucję, najwspanialsze miasto w Asyrii²⁴. Hieronim najpierw wspominał o najeździe króla Partów Wologesiasa na terytorium cesarstwa, nie wymieniając jednak prowincji, które dotknął najazd. Orozjusz zaś stwierdził, że Wologesias, król Partów, dotkliwym atakiem pustoszył Armenię, Kapadocję i Syrię, a Antoninus (czyli Lucjusz Werus) dzięki wielkim osiągnięciom swoich najdzielniejszych wodzów zajął Seleucję, miasto Asyrii położone nad rzeką Hydaspes²⁵. Mimo że przekaz Orozjusza jest bardzo bliski temu, co o wojnie pisali Eutropiusz i Hieronim, to możemy odnaleźć pomiędzy nimi jedną różnicę. Eutropiusz pisał o spustoszeniu przez Partów okolic Antiochii

¹⁹ Oros. 7,25,9.

²⁰ Eutrop. 8,12.

²¹ Hier. Chron. p. 171f.

²² A.R. Birley, *Marcus Aurelius...*, s. 149; A. Lippold, *Paulus Orosius, Le storie contro i pagani*, Milano 1976, s. 483–484.

²³ A. Lippold (*op. cit.*, s. 483) jest w tym miejscu sceptyczny.

²⁴ Eutrop. 8,10.

²⁵ Oros. 7,15,2–3.

i Armenii, a Orojusz – Syrii, Kapadocji i Armenii. Zamiana okolic Antiochii na Syrię jest oczywista i nie budzi wątpliwości. Pozostaje pytanie o nieobecność u Eutropiusza Kapadocję. Być może Orojusz uznał, że skoro najazd dotknął Syrię i Armenię, to powinna paść jego ofiarą również leżąca między nimi Kapadocja. Pojawienie się nazwy, której nie ma u znanych źródeł Orojusza, może jednak sugerować, że w tym miejscu posłużył się jakimś nieznanym dla nas źródłem. Orojusz w siódmej księdze *Historia adversus paganos* incydentalnie dodawał informacje z prac, które nie były jego podstawowymi źródłami, np. informację o losach Waleriana w niewoli prawdopodobnie zaczerpnął z *Epitome de caesaribus*²⁶. Z tego źródła incydentalnie zresztą korzystał dla opisu czasów, o których nie pisał już Eutropiusz²⁷. W tym miejscu nie można jednak wskazać zachowanego potencjalnego źródła, z którego mógł korzystać Orojusz. Podobnych sytuacji w siódmej księdze *Historia adversus paganos* jest co najmniej kilka. Orojusz pisał m.in. o zabijaniu przez Kommodusa dzikich zwierząt w amfiteatrach²⁸ oraz podkreślał wysiłki, jakie wkładano w tworzenie biblioteki na Kapitolu²⁹, a także – w przeciwieństwie do Eutropiusza i Hieronima – dobrze oddał kolejność wojen prowadzonych przez Aureliana przeciwko uzurpatorom (Zenobia i Tetricus)³⁰.

Jednym z *passusów*, które są obecne w *Historia adversus paganos*, a nie zawiera ich *Breviarium* Eutropiusza, jest opowieść o prześladowaniu chrześcijan. Wbrew temu, czego można by się spodziewać, przekaz Orojusza jest bardzo lakoniczny. Właściwie sprowadza się zaledwie do dwóch zdań. W obu nie pada ani jedno nazwisko męczennika. Wspominał jedynie prześladowania, które miały miejsce w Azji i Galii. Oba wydarzenia są dobrze znane, choć jedno z nich najprawdopodobniej miało miejsce za poprzednika Marka Aureliusza, czyli w czasach Antoninusa Piusa. Datacja męczeństwa św. Polikarpa budzi wątpliwości. Datuje się je pomiędzy rokiem 155 a 177³¹. Według Euzebiusza z Cezarei miało

²⁶ R. Suski, *Walerian w niewoli Szapura I. Czy Orojusz znał „De mortibus persecutorum” Laktancjusza?*, „Klio” 2020, t. 56, nr 4, s. 3–16.

²⁷ *Epitome de caesaribus* prawdopodobnie była źródłem *Historia adversus paganos*. Są to: zwycięstwo Gracjana nad Alamanami (Oros. 7,33,8 – *Epit.* 47,2), wstąpienie na tron Teodozjusza I (Oros. 7,34,1–2 – *Epit.* 48,1), uzurpacja Magnusa Maksymusa (Oros. 7,34,9 – *Epit.* 47,7) i być może charakterystyka bitwy pod Adrianopolem. O korzystaniu przez Orojusza z *Epitome de caesaribus* zob. P. van Nuffalen, *Orosius and the Rhetoric of History*, Oxford 2012, s. 112.

²⁸ Oros. 7,16,2.

²⁹ Oros. 7,16,3.

³⁰ Oros. 7,23,2.

³¹ M. Starowieyski, *Męczennicy pierwszych wieków chrześcijaństwa*, Kraków 2021, s. 117–119. Na panowanie Marka Aureliusza męczeństwo św. Polikarpa datowali: H. Grégoire, P. Orgels, *La véritable date du martyre de Saint Polycarpe*, „Analecta Bollandiana” 1951, vol. 69, s. 1–38; H. Marrou, *La date du martyre de S. Polycarpe*, „Analecta Bollandiana” 1953, vol. 71, s. 5–20; P. Keresztes, *Marcus Aurelius a Persecutor?*, „Harvard Theological Review” 1968, vol. 61(3), s. 325–326; idem, *The Imperial Roman Government and the Christian Church: I. From Nero to the*

ono miejsce za panowania Marka Aureliusza³². W *Chronicon* Hieronim (za Eusebiuszem z Cezarei) kaźń św. Polikarpa datował na rok 167³³. Kluczowe dla umiejscowienia go w czasie jest *Martyrium Polycarpi*, według którego prokonsulem Azji był Stacjusz Kwadratus³⁴, którego z kolei identyfikuje się z L. Statiumem Quadratussem, który był konsulem w 142 roku. Najczęściej się wskazuje, że pełnił on urząd prokonsula w latach 155–156³⁵. Stąd najczęściej wiąże się męczeństwo św. Polikarpa właśnie z rokiem 155 lub 156³⁶. W drugim przypadku datacja męczeństwa nie budzi wątpliwości. Doszło do niego w końcu lipca 177 roku w Lugdunum i Vienne³⁷.

W źródłach, którymi dysponował Orozjusz, znajdowały się nazwiska umęczonych, którzy zostali zgładzeni za Marka Aureliusza (i Antoninusa Piusa). Mimo to najczęściej pomijał on nazwiska męczenników. Nie wymienił żadnych nazwisk, kiedy wspominał kaźń chrześcijan za Domicjana³⁸, Trajana³⁹, Septymiusza

Severi, [w:] *Halbband Religion (Vorkonstantinisches Christentum: Verhältnis zu römischem Staat und heidnischer Religion)*, ed. W. Haase, vol. 23(1), Berlin–Boston 2016, s. 298–299.

³² Euseb. Hist. Eccl. 4,14,10–15,1.

³³ Hier. Chron. p. 205c (Helm).

³⁴ Mart. Pol. 21.

³⁵ G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter der Antoninen*, Bonn 1977, s. 214; R. Syme, *The Proconsuls of Asia under Antoninus Pius*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik“ 1983, vol. 51, s. 280.

³⁶ M. Starowiejski, *Pierwsi świadkowie*, Kraków 2020, s. 153.

³⁷ Euseb. Hist. Eccl. 5, prol. 1. Zob. H. Quentin, *La Liste des martyrs de Lyon de l'an 177*, „Analecta Bollandiana” 1921, vol. 3, s. 113–138; J. Colin, *L'Empire des Antonins et les martyrs gaulois de 177*, Bonn 1964; A. Audin, *Les martyrs de 177*, „Cahiers d'histoire” 1966, vol. 11, s. 342–367; E. Demougeot, *À propos des martyrs lyonnais de 177*, „Revue des Études Anciennes” 1966, vol. 68, no. 3–4, s. 323–331; P. Keresztes, *The Massacre at Lugdunum in 177 A.D.*, „Historia” 1967, vol. 16, s. 75–86; T.D. Barnes, *Eusebius and the Date of Martyrdoms*, [w:] *Les Martyrs de Lyon (177). Colloque international du Centre national de la recherche scientifique, Lyon, 20–23 Septembre 1977*, eds. M.J. Rougé, M.R. Turcan, Paris 1978, s. 137–143; R.M. Grant, *Eusebius and the Martyrs of Gaul*, [w:] *Les Martyrs de Lyon...*, s. 129–136; J. Ruyschaert, *Les « martyrs » et « confesseurs » de la Lettre des Eglises de Lyon et de Vienne*, [w:] *Les Martyrs de Lyon...*, s. 155–164; J. de Churruca, *Confesseurs non condamnés à mort dans le procès contre les chrétiens de Lyon l'année 177*, „Vigiliae Christianae” 1984, vol. 38, no. 3, s. 257–270; A. Lallemand, *Le parfum des martyrs dans les « Actes des martyrs de Lyon » et le « Martyre de Polycarpe »*, „Studia Patristica” 1985, vol. 16, s. 186–192; E. Wipszycka, *Państwo rzymskie a chrześcijaństwo do początków IV wieku*, [w:] *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994, s. 168–170; S. Ohtani, *Martyrs and Confessors of Lugdunum: A Validation of Eusebius's Documentation*, „Scrinium” 2015, vol. 11(1), s. 122–134.

³⁸ Oros. 7,10,1.

³⁹ Oros. 7,12,3.

Sewera⁴⁰, Maksymina Traka⁴¹, Decjusza⁴², Waleriana⁴³, Aureliana⁴⁴, Dioklecjana⁴⁵. Jedynym wyjątkiem jest wzmianka o straceniu św. Piotra i św. Pawła za Nerona⁴⁶. Najwidoczniej uznał, że apostołowie byli zbyt ważnymi osobami, aby ich pominąć. Orozjusz nie tłumaczy, dlaczego nie wymienił innych męczenników. Oczywiście Aurelian nie prześladował chrześcijan, w korespondencji między Trajanem a Pliniuszem Młodszym nie padło żadne imię chrześcijan. Orozjusz jednak pominął (oprócz św. Polikarpa) też takie bardziej znane postacie jak św. Cyprian, stracony za Waleriana. W *Historia adversus paganos* wymienił wielu wybitnych chrześcijan. W narracji dotyczącej III wieku znaleźli się Kwadratus i Arystydes z Aten⁴⁷, Walentyn, Cerdon, Marcjon, Justyn Męczennik⁴⁸, Orygenes⁴⁹. Być może świadomie unikał wymieniania innych osób, aby nie zaburzać sensu swojej narracji. Wprawdzie nie mamy wskazówek, które pozwoliłyby wyrokować, dlaczego tak się stało, ale jedno nie ulega wątpliwości – Orozjusz z Rufina znał imiona męczenników, lecz je pominął.

Istotna dla przekazu Orozjusza dotyczącego panowania Marka Aureliusza jest opowieść o wojnach markomańskich oraz o cudzie pioruna i deszczu. Narracja ta składa się z trzech elementów. Po pierwsze, Orozjusz wspomina, że armia znajdująca się na granicy Kwadów została otoczona przez barbarzyńców i cierpiała z powodu braku wody⁵⁰. Kilku żołnierzy jednak, wzywając imię Chrystusa, doprowadziło do opadów deszczu, który odświeżył Rzymian i pozwolił im wejść do ataku⁵¹. Po drugie, opadom deszczu towarzyszyły uderzenia piorunów, które zabiły część barbarzyńców, a innych wystraszyły. Rzymianie atakowali uciekających dotąd, aż wycieli ich w pień. Według Orozjusza Rzymianie zawdzięczali swoje zwycięstwo wsparciu Chrystusa, które było cenniejsze niż dawne sukcesy⁵². Po trzecie, Orozjusz wspomina, że wiele osób miało list Marka Aureliusza, w którym cesarz przyznał rolę wezwania imienia Chrystusa przez żołnierzy chrześcijańskich dla zaspokojenia pragnienia przez legionistów i w celu odniesieniu zwycięstwa⁵³. Dosyć łatwo można wskazać potencjalne źródła Orozjusza

⁴⁰ Oros. 7,17,4.

⁴¹ Oros. 7,19,1.

⁴² Oros. 7,21,2.

⁴³ Oros. 7,22,3.

⁴⁴ Oros. 7,23,6.

⁴⁵ Oros. 7,25,13.

⁴⁶ Oros. 7,7,10.

⁴⁷ Oros. 7,13,2.

⁴⁸ Oros. 7,14,2.

⁴⁹ Oros. 7,18,7; 7,19,2.

⁵⁰ Oros. 7,15,8.

⁵¹ Oros. 7,15,9.

⁵² Oros. 7,15,10.

⁵³ Oros. 7,15,11.

w tym passusie. Były to *Chronicon* Hieronima i *Historia ecclesiastica* Rufina⁵⁴. Wszystkie te elementy znajdujemy w narracji Hieronima⁵⁵. Przekaz Hieronima jest bardziej syntetyczny niż Orozjusza, a mimo to zawiera fakty pominięte przez Orozjusza: imię rzymskiego wodza, który dowodził armią (Pertinaks), poza tym obok Germanów wymienił on Sarmatów. Pominięcie tych informacji nie zmienia jednak sensu przekazu Orozjusza.

Zwraca się uwagę, że Orozjusz podkreśla naturalne cuda w kontekście ważnych wydarzeń politycznych (Hannibal u bram Rzymu – Oros. 4,17,5; bitwa pod Frygidus – 7,35,12–14)⁵⁶. W tym miejscu trzeba pamiętać, że opowieść o cudzie deszczu wspomniana jest przez wielu autorów chrześcijańskich dla ukazania pozytywnego wpływu chrześcijaństwa na państwo rzymskie, co miało być argumentem przeciwko prześladowaniu chrześcijan. Pierwszym z nich był Tertulian, który pisał na początku III wieku, czyli zaledwie pokolenie po wydarzeniu⁵⁷. Wspomnił o tym w dwóch dziełach⁵⁸. Następnie pisał o tym Euzebiusz z Cezarei w *Chronicon* i *Historia Ecclesiastica*⁵⁹. W drugiej połowie IV wieku również nawiązywano do cudu deszczu i pioruna, tak np. Grzegorz z Nyssy⁶⁰ czy tłumacze dzieł Euzebusza z Cezarei na łacinę, czyli Rufin z Akwilei i Hieronim, których prace Orozjusz dobrze znał.

⁵⁴ P. Kovács, *Marcus Aurelius' Rain Miracle and the Marcomannic Wars*, Leiden–Boston 2009, s. 70. O passusie Euzebusza z Cezarei dotyczącym cudu deszczu i piorunu zob. P. Janiszewski, *Żywioły w służbie propagandy, czyli po czyjej stronie stoi Bóg. Studium klęsk i rzadkich fenomenów przyrodniczych w historyków kościoła IV i V wieku*, [w:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. E. Wipszycka, T. Derda, t. 3, Kraków 2000, s. 20–21.

⁵⁵ Narracja Hieronima pochodzi z *Chronicon* Euzebusza z Cezarei. Ta opowieść zawarta jest także w armeńskiej wersji *Chronicon* Euzebusza z Cezarei. Została ona uzupełniona o zdanie zaczerpnięte wprost z *Apologetyki* Tertuliana. Zob. P. Kovács, *op. cit.*, s. 95.

⁵⁶ R. Klein, *Das Regenwunder im Quadenland*, [w:] *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1986–1989*, Bonn 1991, s. 132; P. Kovács, *op. cit.*, s. 17.

⁵⁷ T.D. Barnes, *Tertullian: A Historical and Literary Study*, Oxford 1971, s. 38.

⁵⁸ Tert. Apol. 5,25; Tert. De scap. 4. O tym passusie zob. G. Schindler-Horstkotte, *Der „Markomannenkrieg“ Mark Aurels und die kaiserliche Reichsprägung*, Köln 1985, s. 43–46; M.M. Sage, *Eusebius and the Rain Miracle*, „Historia“ 1987, vol. 36, s. 112–113; R. Klein, *op. cit.*, s. 122–124; H. Wolff, *Die Anfänge des Christentums in Ostraetien, Ufernoricum und Nordwestpannonien: Bemerkungen zum Regenwunder und zum hl. Florian*, „Ostbairische Grenzmarken“ 1989, vol. 31, s. 29–30; C. Motschmann, *Die Religionspolitik Marc Aurels*, Stuttgart 2002, s. 127–130.

⁵⁹ Euseb. Hist. Eccl. 5,5,1–7. O tym passusie zob. A. von Domaszewski, *Die Chronologie des „Bellum Germanicum et Sarmaticum“*, 166–175 n. Chr., „Neue Heidelberger Jahrbücher“ 1895, vol. 5, s. 127–128; J. Geffcken, *Das Regenwunder im Quadenlande. Eine antike-moderne Streitfrage*, „Neue Jahrbücher für das klassische Altertum“ 1899, vol. 2, s. 259–262; W. Zwickler, *Studien zur Marcussäule I*, Amsterdam 1941, s. 211–213; H. Wolff, *Welchen Zeitraum stellt der Bildfries der Marcus-Säule dar?*, „Ostbairische Grenzmarken“ 1990, vol. 32, s. 11–12; C. Motschmann, *op. cit.*, s. 130–132; P. Kovács, *op. cit.*, s. 47–53.

⁶⁰ Gregorius Nyssenus Encomium in XL mart. I. PG 46, 757C–759B.

Orozjusz zbytnio nie chwalił Marka Aureliusza⁶¹. Władca był bardzo pozytywnie oceniany w innych źródłach powstałych w późnym antyku⁶². Widać to też po narracji Eutropiusza. Oczywiście powód wstrzemięźliwej oceny Marka Aureliusza przez Orozjusza jest bardzo prosty. Za panowania tego cesarza doszło bowiem do antychrześcijańskich wystąpień w Galii w 177 roku. W efekcie Marek Aureliusz był traktowany przez późniejszych chrześcijan jako prześladowca. Z oczywistych względów Orozjusz traktował panowanie tego cesarza negatywnie, chociaż częściowo złagodził jego obraz⁶³. Może o tym świadczyć jeden *passus*. Otóż Orozjusz powołał się na list cesarza, którego przy tej okazji nazwał najbardziej opanowanym/poważnym i umiarkowanym (*grauissimi ac modestissimi imperatoris*)⁶⁴. Autor *Historia adversus paganos* wspomniął list cesarza dwa razy. Sugeruje się, że stała za tym różnica w jego źródłach lub autor miał pod ręką tylko drugi list, któremu tak naprawdę nie ufał⁶⁵. Ta ostatnia hipoteza jest bez sensu. Oczywiście listy cesarza o cudzie deszczu i piorunu pojawiają się już u Tertuliana, który nazywał cesarza najbardziej poważnym (*gravissimi imperatoris*)⁶⁶. Powołując się na tego autora, przytoczyli tę opowieść także Rufin w *Historia Ecclesiastica*⁶⁷ oraz Hieronim w *Chronicon*. Ten ostatni nazwał Marka Aureliusza najbardziej poważnym (*gravissimi imperatoris*)⁶⁸. Orozjusz powołał się na list za Hieronimem, ale tego pierwszego nie widział. Zdanie o liście na początku całej opowieści jest wprowadzeniem do niej. Autor *Historia adversus paganos* nie dysponował innym źródłem; raz wymienił list, aby wprowadzić czytelnika, a następnie przywołał informacje o nim za swoim źródłem – to zdanie było częścią opowieści Tertuliana czy Hieronima. Słowo *grauissimus* Orozjusz przytoczył za Hieronimem. Najbardziej umiarkowanego (*modestissimus*) dodał jednak sam. Autor *Historia adversus paganos* wprost nie podał, dlaczego tak ocenił prześladowcę, ale można się domyślić, z jakiego powodu to uczynił. Wprost napisał za Hieronimem, że w liście cesarz docenił rolę wyznawców Chrystusa w pokonaniu

⁶¹ Podział cesarzy na dobrych i złych w *Historia adversus paganos* zob. M. Pavan, *Christiani, ebrei e imperatori romani nella storia provvidenzialistica di Orosio*, [w:] *Chiesa e società dal secolo IV ai nostri giorni. Studi storici in onore del P. Ilarino Da Milano*, ed. I. Da Milano, Roma 1979, s. 23–82; G. Firpo, *Observazioni su temi orosiani (a proposito di alcune recenti pubblicazioni)*, “Apollinaris” 1983, vol. 56, s. 239–248.

⁶² Być może Aureliusz Wiktor pominął zarazę Antoninów, aby nie rzucała cienia na ocenę panowania Marka Aureliusza. Zob. P. Janiszewski, *Natura w służbie propagandy...*, s. 22.

⁶³ J. Cuesta Fernández, *La imagen del emperador malo y del perseguidor anticristiano en las “Historiae Adversus Paganos” de Paulo Orosio. Un estudio comparativo*, “Antesteria” 2015, vol. 4, s. 290.

⁶⁴ Oros. 7,15,7.

⁶⁵ P. Kovács, *op. cit.*, s. 17–18.

⁶⁶ Tert. Apol. 5,2.

⁶⁷ Ruf. Hist. Eccl. 5,5.

⁶⁸ Hier. Chron. p. 206i (Helm).

barbarzyńców. Musiał najwidoczniej uznać, że docenienie roli chrześcijan przez imperatora jest dowodem na jego rozważność i opanowanie.

Być może Orozjusz mógł stwierdzić, że cesarz pod wpływem cudu uczynionego dzięki wstawiennictwu chrześcijan zakończył prześladowanie. Niestety, wprost o tym nie pisał i trudno powiedzieć, czy taka interpretacja jego myśli jest zasadna. Bardzo rzadko pisał o zakończeniu konkretnego prześladowania. Tak jest w przypadku Trajana, który według Orozjusza wydał edykt tolerancyjny dzięki pismom Pliniusza Młodszego⁶⁹ oraz Galiena, który przywrócił pokój kościołowi⁷⁰, a także nawrócenie się Konstantyna Wielkiego⁷¹. Nie jest oczywisty przypadek domniemanego prześladowania chrześcijan za Septymiusza Sewera. Jego skutkiem miała być wojna tego cesarza z Klodiuszem Albinem, tyle że miała ona miejsce 14 lat przed śmiercią tego pierwszego⁷². W pozostałych przypadkach można domniemywać, że Orozjusz utożsamiał zgon władcy z ustaniem polityki antychrześcijańskiej. Nie jest zatem oczywiste, czy autor *Historia adversus paganos* mógł uważać, że pisząc list dotyczący cudu zawdzięchanego chrześcijanom, Marek Aureliusz zaprzestał polityki antychrześcijańskiej. Tłumaczyłoby to nazwanie prześladowcy mianem najbardziej poważnego i umiarkowanego imperatora, ale wprost Orozjusz o tym nie napisał.

Zwróćmy jeszcze uwagę na sposób podawania faktów w *Historia adversus paganos*. Najpierw są wzmianki o sukcesie państwa rzymskiego w wojnie z Partami i zdobyciu Ktezyfontu (165), śmierci Lucjusza Werusa (169), prześladowaniu chrześcijan w Azji (155–156?) i Galii (177), wybuchu epidemii (165) oraz wojnach markomańskich (167–180). Sekwencja wydarzeń podana przez Orozjusza sugeruje, że państwo rzymskie radziło sobie z wrogami na początku rządów Marka Aureliusza, po czym doszło do prześladowania chrześcijan, a następnie na cesarstwo spadły klęski: epidemia i wojny z Germanami. Na ów związek wskazuje wprost Orozjusz, opowiadając o dziesięciu prześladowaniach chrześcijan w cesarstwie i o negatywnych efektach, jakie przyniosło każde z nich dla cesarstwa i Rzymian⁷³. Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że Orozjusz manipulował

⁶⁹ Oros. 7,12,3. Oczywiście Trajan nie wydał ani edyktu nakazującego prześladowanie, ani edyktu tolerancyjnego. O polityce Trajana wobec chrześcijan zob. E. Wipszycka, *Państwo rzymskie...*, s. 165; eadem, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2017, s. 97–98.

⁷⁰ Oros. 22,5.

⁷¹ Oros. 7,27,14,

⁷² Oros. 7,17,5. O polityce Septymiusza Sewera wobec chrześcijaństwa zob. K.H. Schwartke, *Das angebliche Christengesetz des Septimius Severus*, „Historia“ 1963, vol. 12, s. 185–208; E. Wipszycka, *Państwo rzymskie...*, s. 171–172.

⁷³ Oros. 7,27,4. O związku pomiędzy prześladowaniem a klęskami spadającymi na cesarstwo w *Historia adversus paganos* zob. H.-W. Goetz, *Die Geschichtstheologie des Orosius*, Darmstadt 1980, s. 61–70. Orozjusz przedstawiał paralelę pomiędzy dziesięcioma plagami egipskimi a efektami dziesięciu prześladowań chrześcijan. W tym miejscu jego poglądy były różne niż Augustyna. Zob. J. Naumowicz, *Ile było prześladowań Kościoła starożytnego? Opinie autorów patrystycznych*,

datami wydarzeń, aby ukazać związek między klęskami, jakie spadły na państwo rzymskie, a prześladowaniem chrześcijan. W tym miejscu można jednak uwolnić Orozjusza od zarzutu manipulowania datami dla uzyskania efektu apologetycznego. W *Historia adversus paganos* odnajdujemy tę samą kolejność wydarzeń co w *Chronicon* Hieronima, czyli zwycięstwo nad Partami i zdobycie Ktezyfontu⁷⁴, stracenie św. Polikarpa⁷⁵ i męczenników w Galii⁷⁶, epidemia⁷⁷, wojna z Kwadami, Markomanami i Sarmatami⁷⁸. Orozjusz zaczerpnął zatem chronologię rządów Marka Aureliusza z *Chronicon* Hieronima.

To najprawdopodobniej tłumaczy, dlaczego Orozjusz poświęcił tyle miejsca Markowi Aureliuszowi. Panowanie tego cesarza idealnie pasowało do jego postrzegania historii ludzkości. Za *Chronicon* Hieronima Orozjusz uważał, że za rządów tego imperatora najpierw doszło do prześladowania chrześcijan, a następnie cesarstwo zostało ukarane zarazą, która skutkowała też najazdami barbarzyńców. Podczas walk z tymi ostatnimi Bóg wysłuchał jednak chrześcijan i zlitował się nad cesarstwem, dając rzymskiej armii zwycięstwo. To doskonale pasowało do apologetycznej funkcji dzieła Orozjusza.

Podsumowując rozważania w niniejszym opracowaniu, należy wskazać, że biorąc pod uwagę passus dotyczący panowania Marka Aureliusza w *Historia adversus paganos*, Orozjusz nie był pasywnym twórcą, który jedynie odtwarzał swoje źródła, lecz konstruował swój przekaz na podstawie kilku źródeł. Nie przepisywał, trudno znaleźć u niego dłuższe ciągi słów zaczerpnięte ze źródeł. To powodowało, że czasami niezbyt wiernie odtwarzał myśl źródeł, nawet troszeczkę zniekształcając fakty. Czasami jego opisy są bardziej barwne od lakonicznych źródeł. Nie zawsze taka sytuacja powinna być interpretowana jako korzystanie z niezachowanej do naszych czasów pracy. Istnieją też przesłanki, aby sądzić, że przynajmniej w opisie kampanii na wschodzie Orozjusz mógł posiłkować się takim dziełem. Z oczywistych względów Marek Aureliusz nie był bohaterem dla Orozjusza. Nie powtarzał on za Eutropiuszem pochwał wobec tego cesarza. Trochę chwalił cesarza, gdyż prawdopodobnie zinterpretował idącą od Tertuliana tradycję o liście cesarza jako przerwanie prześladowań. W Orozjuszowym opisie Marka Aureliusza to nie cesarz jest głównym bohaterem, lecz kara za prześladowanie chrześcijan i łaska, która spadła na cesarstwo, wyproszona dzięki modlitwom chrześcijan.

[w:] *Lux ex Silesia. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Gliński, Warszawa 2013, s. 495–498.

⁷⁴ Hier. Chron. p. 204f.

⁷⁵ Hier. Chron. p. 205c.

⁷⁶ Hier. Chron. p. 205e.

⁷⁷ Hier. Chron. p. 205f.

⁷⁸ Hier. Chron. p. 205g.

BIBLIOGRAFIA

- Adams G.W., *Marcus Aurelius in the "Historia Augusta" and "Beyond"*, Lanham 2013.
- Alföldy G., *Konsulat und Senatorenstand unter der Antoninen*, Bonn 1977.
- Arnaud-Lindet M.-P., *Orose. Histoires (Contre les païens)*, vol. 1, Paris 1990.
- Audin A., *Les martyrs de 177*, "Cahiers d'histoire" 1966, vol. 11.
- Barnes T.D., *Eusebius and the Date of Martyrdoms*, [w:] *Les Martyrs de Lyon (177). Colloque international du Centre national de la recherche scientifique, Lyon, 20–23 Septembre 1977*, eds. M.J. Rougé, M.R. Turcan, Paris 1978.
- Barnes T.D., *Tertullian: A Historical and Literary Study*, Oxford 1971.
- Bird H.W., *Eutropius: Breviarium*, Liverpool 1993.
- Bird H.W., *Eutropius on Numa Pompilius and the Senate*, "The Classical Journal" 1986, vol. 81.
- Birley A.R., *Early Life: Family, Youth and Education*, [w:] *A Companion to Marcus Aurelius*, ed. M. van Ackeren, Blackwell 2012.
- Birley A.R., *Marcus Aurelius: A Biography*, London 2000.
- Bishop M.C., *Lucius Verus and the Roman Defence of the East*, Barnsley 2018.
- Bowersock G.W., *Lucius Verus in the Near East*, [w:] *Rome et ses provinces: Hommages à Jean Charles Balty*, eds. C. Evers, A. Tsingarida, Brussels 2001.
- Bruun C., *The Antonine Plague and the Third-Century Crisis*, [w:] *Crises and the Roman Empire: Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network, June 2006*, eds. O. Hekster, G. De Klejin, D. Slootjes, Boston–Leiden 2007.
- Churruga J. de, *Confesseurs non condamnés à mort dans le procès contre les chrétiens de Lyon l'année 177*, "Vigiliae Christianae" 1984, vol. 38, no. 3, DOI: <https://doi.org/10.2307/1582957>.
- Colin J., *L'Empire des Antonins et les martyrs gaulois de 177*, Bonn 1964.
- Cuesta Fernández J., *La imagen del emperador malo y del perseguidor anticristiano en las "Historiae Adversus Paganos" de Paulo Orosio. Un estudio comparativo*, "Antesteria" 2015, vol. 4.
- Demougeot E., *À propos des martyrs lyonnais de 177*, "Revue des Études Anciennes" 1966, vol. 68, no. 3–4, DOI: <https://doi.org/10.3406/rea.1966.3779>.
- Domaszewski A. von, *Die Chronologie des „Bellum Germanicum et Sarmaticum“, 166–175 n. Chr.*, „Neue Heidelberger Jahrbücher“ 1895, vol. 5.
- Duncan-Jones R.P., *The Impact of the Antonine Plague*, "Journal of Roman Archaeology" 1996, vol. 9, DOI: <https://doi.org/10.1017/S1047759400016524>.
- Fear A.T., *Orosius: Seven Books of History against the Pagans*, Liverpool 2010, DOI: <https://doi.org/10.3828/978-1-84631-473-5>.
- Firpo G., *Observazioni su temi orosiani (a proposito di alcune recenti pubblicazioni)*, "Apollinaris" 1983, vol. 56.
- Geffcken J., *Das Regenwunder im Quadenlande. Eine antike-moderne Streitfrage*, „Neue Jahrbücher für das klassische Altertum“ 1899, vol. 2.
- Gilliam J.F., *The Plague under Marcus Aurelius*, "American Journal of Philology" 1961, vol. 82(3), DOI: <https://doi.org/10.2307/292367>.
- Goetz H.-W., *Die Geschichtstheologie des Orosius*, Darmstadt 1980.
- Grant R.M., *Eusebius and the Martyrs of Gaul*, [w:] *Les Martyrs de Lyon (177). Colloque international du Centre national de la recherche scientifique, Lyon, 20–23 Septembre 1977*, eds. M.J. Rougé, M.R. Turcan, Paris 1978.
- Grégoire H., Orgels P., *La véritable date du martyr de Saint Polycarpe*, "Analecta Bollandiana" 1951, vol. 69, DOI: <https://doi.org/10.1484/J.ABOL.4.01064>.
- Grimal P., *Marek Aureliusz*, Warszawa 2020.
- Harper K., *Los Rzymu. Klimat, choroby i koniec imperium*, Oświęcim 2021.

- Janiszewski P., *Natura w służbie propagandy. Kataklizmy i rzadkie fenomeny w łacińskich brewiariach historycznych i w „Historia Augusta”*, [w:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. E. Wipszycka, T. Derda, t. 2, Kraków 1999.
- Janiszewski P., *Żywioty w służbie propagandy, czyli po czyjej stronie stoi Bóg. Studium klęsk i rzadkich fenomenów przyrodniczych u historyków kościoła IV i V wieku*, [w:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. E. Wipszycka, T. Derda, t. 3, Kraków 2000.
- Keresztes P., *Marcus Aurelius a Persecutor?*, “Harvard Theological Review” 1968, vol. 61(3), DOI: <https://doi.org/10.1017/S0017816000029230>.
- Keresztes P., *The Imperial Roman Government and the Christian Church: I. From Nero to the Severi*, [w:] *Halbband Religion (Vorkonstantinisches Christentum: Verhältnis zu römischem Staat und heidnischer Religion)*, ed. W. Haase, vol. 23(1), Berlin–Boston 2016, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110849318-004>.
- Keresztes P., *The Massacre at Lugdunum in 177 A.D.*, “Historia” 1967, vol. 16.
- Klein R., *Das Regenwunder im Quadenland*, [w:] *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1986–1989*, Bonn 1991.
- Kovács P., *Marcus Aurelius’ Rain Miracle and the Marcomannic Wars*, Leiden–Boston 2009, DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004166394.i-302>.
- Lallemant A., *Le parfum des martyrs dans les « Actes des martyrs de Lyon » et le « Martyre de Polycarpe »*, “Studia Patristica” 1985, vol. 16.
- Lippold A., *Paulus Orosius, Le storie contro i pagani*, Milano 1976.
- Littman R.J., Littman M.L., *Galen and the Antonine Plague*, “American Journal of Philology” 1973, vol. 94(3), DOI: <https://doi.org/10.2307/293979>.
- Marrou H., *La date du martyre de S. Polycarpe*, “Analecta Bollandiana” 1953, vol. 71, DOI: <https://doi.org/10.1484/J.ABOL.4.02352>.
- Motschmann C., *Die Religionspolitik Marc Aurels*, Stuttgart 2002.
- Naumowicz J., *Ile było prześladowań Kościoła starożytnego? Opinie autorów patrystycznych*, [w:] *Lux ex Silesia. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Mandziukowi w 70. rocznicę urodzin*, red. W. Gliński, Warszawa 2013.
- Nuffalen P. van, *Orosius and the Rhetoric of History*, Oxford 2012.
- Ohtani S., *Martyrs and Confessors of Lugdunum: A Validation of Eusebius’s Documentation*, “Scriinium” 2015, vol. 11(1), DOI: <https://doi.org/10.1163/18177565-00111p13>.
- Pavan M., *Christiani, ebrei e imperatori romani nella storia providenzialistica di Orosio*, [w:] *Chiesa e società dal secolo IV ai nostri giorni. Studi storici in onore del P. Ilarino Da Milano*, ed. I. Da Milano, Roma 1979.
- Quentin H., *La Liste des martyrs de Lyon de l’an 177*, “Analecta Bollandiana” 1921, vol. 39, DOI: <https://doi.org/10.1484/J.ABOL.4.00607>.
- Ruysschaert J., *Les « martyrs » et « confesseurs » de la Lettre des Eglises de Lyon et de Vienne*, [w:] *Les Martyrs de Lyon (177). Colloque international du Centre national de la recherche scientifique, Lyon, 20–23 Septembre 1977*, eds. M.J. Rougé, M.R. Turcan, Paris 1978.
- Sage M.M., *Eusebius and the Rain Miracle*, “Historia” 1987, vol. 36.
- Schindler-Horstkotte G., *Der „Markomannenkrieg“ Mark Aurels und die kaiserliche Reichsprägung*, Köln 1985.
- Schwartke K.H., *Das angebliche Christengesetz des Septimius Severus*, „Historia” 1963, vol. 12.
- Starowieyski M., *Męczennicy pierwszych wieków chrześcijaństwa*, Kraków 2021.
- Starowieyski M., *Pierwsi świadkowie*, Kraków 2020.
- Suski R., *Walerian w niewoli Szapura I. Czy Orozjusz znał „De mortibus persecutorum” Laktancjusza?*, „Klio” 2020, t. 56, nr 4, DOI: <https://doi.org/10.12775/KLIO.2020.058>.
- Syme R., *Emperors and Biography*, Oxford 1971.
- Syme R., *The Proconsuls of Asia under Antoninus Pius*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1983, vol. 51.

Wipszycka E., *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2017.

Wipszycka E., *Państwo rzymskie a chrześcijaństwo do początków IV wieku*, [w:] *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994.

Wolff H., *Die Anfänge des Christentums in Ostraetien, Ufernoricum und Nordwestpannonien: Bemerkungen zum Regenwunder und zum hl. Florian*, „Ostbairische Grenzmarken“ 1989, vol. 31.

Wolff H., *Welchen Zeitraum stellt der Bildfries der Marcus-Säule dar?*, „Ostbairische Grenzmarken“ 1990, vol. 32.

Zwicker W., *Studien zur Marcussäule I*, Amsterdam 1941.

ABSTRACT

Orosius described the reign of Marcus Aurelius more accurately than other emperors ruling in the 2nd and 3rd centuries. The article analyzes how Orosius builds a narrative about this emperor and how he used his sources. In addition, the reasons why he described the reign of Marcus Aurelius more precisely than the rule of other rulers in the 2nd and 3rd centuries were cited.

Keywords: Marcus Aurelius; Orosius; reign; emperor